

Een interview met Toon Wortel

Van “gewoon” timmerman tot “buitengewoon” wagenmaker

JAN DELFGOU

Vijfentwintig jaar geleden werkte Toon Wortel mee aan de publicatie van een korte geschiedenis van de Eemnesser familie Wortel, in het kwartaalblad van september 1987. De oudste gevonden voorvader van de familie was toen ene Gerrit Stevens die ca. 1675 moet zijn geboren en in 1725 in Laren is overleden. Onderzoek toonde ook aan dat Gerrit Stevens als Laarder al voorkomt op de Erfgooierslijst en op grond daarvan kunnen zijn nakomelingen ook recht doen gelden op het Erfgooierschap. Rond 1760-1770 noemt een aantal afstammelingen zich Wortel wat daarna de familienaam blijft. In rechte lijn wordt dan in 1909 Petrus Franciscus (Piet) Wortel geboren in Eemnes, die in 1942 trouwde met Gerarda van den Berg. Inmiddels had Piet Wortel in 1941 het pand Kerkstraat 1, op de hoek van de Wakkerendijk en de Kerkstraat, gekocht, waar in 1944 hun zoon Anthonie Johannes Gerardus (Toon) is geboren.

Toon is in grote kring bepaald geen onbekende. Er is ook al het nodige over hem gepubliceerd en er doen ook heel wat verhalen de ronde.

De Historische Kring vond het belangrijk daar samenvattend het eigen verhaal, met een eigen invulling, aan toe te voegen.

Toon is altijd in Eemnes blijven wonen, is getrouwd met Alwine Wagner en heeft twee zonen.

Vanaf begin jaren zeventig woont hij in een zelf ontworpen huis dat is opgetrokken met de stenen van een oude Friese terpkerk op Wakkerendijk 6.

In de achter aan het huis vastgebouwde werkplaats, hadden wij ons eerste gesprek, waarbij ik direct werd overstelpt door verhalen. Toon blijkt een hartstochtelijk en geestdriftig verteller te zijn. Overigens voor iemand die op informatie uit is een bijzonder plezierige ervaring.

Geboortehuis Kerkstraat 1. (Foto Jan Delfgou)

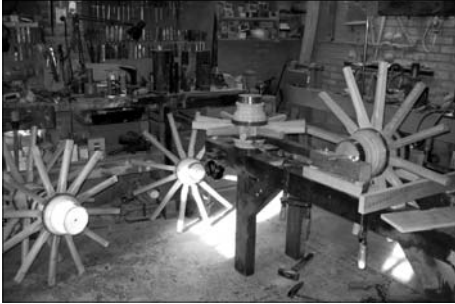

Het zelf ontworpen woonhuis Wakkerendijk 6.
(Foto Jan Delfgou)

Verder blijkt deze werkplaats de plek te zijn waar Toon dagelijks vele uren doorbrengt met het beoefenen van zijn grootste liefhebberij, het zelf maken van authentieke oude boerenwagens.

Toon spreekt van een uiterst plezierige jeugd met de wijde polder, vlak voor zijn huis, als speelterrein. Na de lagere school, de Mariaschool van meester Bisschop, ging zijn eerste beroepskeuze richting metaalbewerking. Maar met een vader die timmerman was en een oom Geurt, de broer van

De werkplaats tijdens het maken van wielen.
(Foto Jan Delfgou)

De werkplaats.

zijn vader, ook timmerman - aannemer en wagenmaker, lag een andere en definitieve keuze meer voor de hand. Toon moest ook timmerman worden en ging na eerst een jaar VGLO (voortgezet lager onderwijs) naar de LTS in Bussum. Daarna, hij was toen 15 jaar, ging hij in de bouw werken, bij de aannemer Toon van der Wardt. Daarbij volgde hij nog wel twee jaar avondschool en twee jaar gezellenopleiding.

Hij kreeg toen wel van zijn vader de boodschap mee dat hij niet alleen tevreden moest zijn met het goed verrichten van zijn werk maar dat hij ook steeds moest trachten beter te zijn dan zijn omgeving en iets te doen wat veel mensen niet doen en daardoor uit te blinken. Dat is Toon zijn hele leven bijgebleven en hij heeft daarvan, bij alles wat hij aanpakte, kunnen profiteren. En zo ontwikkelde hij zich als een specialist in zijn vak. Als voorbeeld noemt hij zelf het maken van trappen, eigenlijk een vak apart, waarvoor hij nu nog steeds gevraagd wordt. Als we in de loop van het gesprek koffie drinken in de huiskamer, is het eerste wat opvalt een fraaie trap, waarbij ook direct een toelichting volgt omtrent de hoeveelheid verwerkt hout en de bijzondere constructie.

Een ander voorbeeld van zijn vroeg ontwikkeld vakmanschap is de zogenaamde rokersstoel, waar men omgekeerd schrijlings op gaat zitten en al rokende met de armen op de leuning steunt. Toon maakte die stoel in opdracht. Hij was toen 27 jaar. De stoel is nog steeds te bewonderen in het Douwe Egberts Tabaksmuseum De Witte Os in Utrecht.

Oom Geurt was naast timmerman - aannemer en wagenmaker ook in antiek ge-gaan, maar liet die branche al spoedig over aan zijn broer Piet. Daardoor kwam

Toon (rechts) met zijn zusjes Lida en Joke en broer Gerard op weg naar de kerk. Foto 1954.

Op de Mariaschool.

ook Toon extra in beeld. Vader Piet was namelijk een bijzondere antiquair die zich met name specialiseerde in volkskunst. Zo kocht hij onder andere oude boerenwagens die gesloopt werden, waarbij waardevolle onderdelen werden opgeknapt en gerestaureerd om ze weer te kunnen verkopen. En dat werd het werk van Toon, die daar naast zijn werk als timmerman, voornamelijk 's avonds vele uren aan besteedde. Ook hoe dat het beste kon, heeft hij zichzelf eigen gemaakt. En dan hebben we het wel over een achterkrat, het soms fraaie achterschot van de laadbak, waar dikwijls prachtige spreuken op zijn geschilderd en de zogenaamde achterschamels, die achter onder de bak zijn bevestigd, stukken zeer fraai boeren houtsnijwerk waar soms zelfs goud in is verwerkt.

Al met al heeft dat werk bij Toon wel een bijzondere liefde voor het ambacht doen ontbranden. Later kocht hij ook zelf oude wagens op die hij restaureerde en weer verkocht. En dat resulteerde vervolgens in het verlangen zelf ook eens een oude boerenwagen helemaal na te bouwen.

Op de ambachtschool (1958).

Aan het werk aan de rokersstoel (1971).

Om te leren wat daar voor komt kijken, begon hij met het bouwen van een boerenkar, een wagen op twee wielen. Daarbij moest hij alles wat hij tegenkwam nog ontdekken en ontwikkelen waarbij hij wel een echte wagenmaker werd. Trots op het resultaat durfde hij toen ook een volwaardige grote vierwiel wagen aan waarvan hij er inmiddels zes heeft gebouwd met een zevende in aanbouw. En dat allemaal met een gedrevenheid en ontwikkelde handvaardigheid waarbij met recht kan worden gesproken van, zoals we eens lazen: "Het ambacht tot een kunst verheven".

Die eerste boerenwagen werd, in 1993, een kopie van een Zuid-Hollandse wagen uit 1880, een zogenaamde oogswagen die in die tijd 100 tot 150 gulden moest kosten. De opbouw was van iepenhout met wielen van essen, dat drie maal sterker is dan eiken. Een oogswagen, de naam zegt het al, is dus bestemd voor het vervoer van hooi en de boer zit vooraan op een kist, de bok.

Met deze wagen, die hem erg lief is, rijdt hij graag zelf. En samen met zijn rijvriendin Joke Witte op de bok, neemt hij, gekleed in de oude boerendracht, dan deel

Eén van de vele trappen die Toon gemaakt heeft.

Achterkrat met fraai bewerkt achterschamel van de Zuid-Hollandse Oogstwagen.

(Foto Jan Delfgou)

aan heel wat evenementen. Hij is dan ook aangesloten bij de Stichtse Aanspanning, gevestigd in Doorn en bij WPE, de Warmbloed Paardenfokvereniging Eemland waar heel wat Eemnesser paardenliefhebbers lid van zijn. Met tientallen aanspanningen worden tourtochten georganiseerd die soms kilometers lang zijn. Maar ook is hij een graag geziene deelnemer aan de jaarlijkse feestdagen in Eemnes met keuringen van de aanspannen en met ringsteken. Zijn paard is een al 27 jaar oude Fjordruin met de naam Fred.

Een zogenaamde Utrechtse oogstwagen, die lang in Eemnes had rondgere-

De achterschamel in detail.

(Foto Jan Delfgou)

De Zuid-Hollandse Oogstwagen voor De Wagenmakerij gefotografeerd van voren en van achteren.
(Foto's Jan Delfgou)

Feest in Eemnes. Toon is erbij met Joke Witte op de aangespannen Zuid-Hollandse Oogstwagen.

De Van Helden- Boerenwagen.
(Foto Jan Delfgou)

De Van Helden- constructie waardoor de vooras
360° kan ronddraaien. (Foto Jan Delfgou)

Boerenrijtuig, ook wel speelwagen genoemd.

2008 de eerder afgebroken stellingkorenmolen De Windhond weer was herbouwd en hij daar ook eer aan wilde betonen ging hij verkleed als meelboer met zakken gemalen graan uit Soest als vracht.

De Van Helden-boerenwagen die hij zonder voorbeeld alleen vanuit een door Van Helden zelf geschreven boek bouwde werd in 2010 zijn vierde wagen. Toon had

den, en eigendom was van de gebroeders Van Wegen, van Wakkerendijk 194, stond in 2008 weg te rotten. Toon had daar wel belangstelling voor met het doel er weer een compleet origineel nieuw voertuig van te maken. Met alleen nog de as als bruikbaar onderdeel had niemand daar vertrouwen in. Maar toen kende men Toon nog niet die maar wat graag wilde aantonen dat ze ongelijk hadden. En met beloofd is beloofd nam hij in 2011 dan ook vol trots met de nieuwe wagen deel aan de feestelijke optocht in Eemnes ter herdenking van het feit dat het 200 jaar geleden was dat Eemnes-Binnen en Eemnes-Buiten werden samengevoegd tot één gemeente. En omdat in Soest in

De Wagenmakerij. (Foto Jan Delfgou)

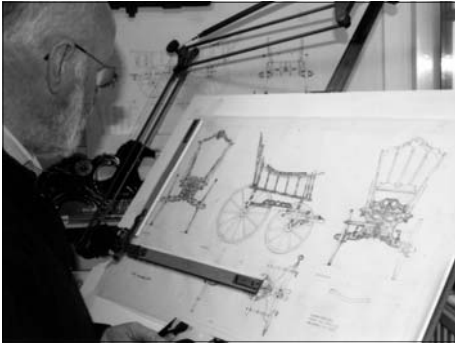

*Wakkerendijk 41 waar het allemaal is gestald.
(Foto Jan Delfgou)*

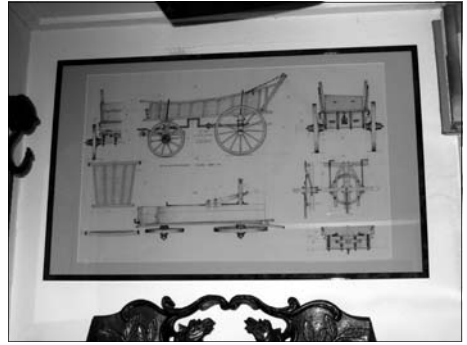

Het interieur van De Wagenmakerij met de speelwagens en en de verzameling achterschamels aan de wand. (Foto Jan Delfgou)

Toon aan de tekentafel.

De bouwtekening van de Van Helden-Boerenwagen. (Foto Jan Delfgou)

bij deze wagen vooral belangstelling voor de constructie van het onderstel waardoor de vooras met de wielen een volledige 360° rond kan draaien, wat de wagen bijzonder wendbaar maakt.

De vijfde wagen die hij daarna bouwde is een boerenrijtuig, ook wel speelwagen genoemd. Deze wagens werden al in de 18^e eeuw gebouwd voor personenvervoer, waarbij de boer dus niet op de bok, maar in de bak zat. Toon heeft hier 900 uur aan gewerkt. En of dat nog niet genoeg was, kwam hij op het idee diezelfde wagen ook nog een keer te bouwen in een verkleinde uitvoering van 1 op 2, en dat kostte hem 500 uur. De opbouw is van iepenhout met eiken wielen.

Alle wagens staan gestald op Wakkerendijk 41, bij het Dikke Torentje, waar vroeger tot 1921 de herberg Het Rode Kruis stond. De ruimte is ook nog voor een deel ingericht als werkplaats. Bovendien hangen, als in een museum, aan de wanden o.a de meest fraaie achterschamels. Toon noemt het vol trots De Wagenmakerij.

Ik heb me laten uitleggen wat er voor de bouw van de wagens allemaal nodig is aan voorbereiding en latere uitwerking. Vooraf heel veel foto's maken van alle onderdelen en eindeloos opmeten en tot in detail verwerken in een bouwtekening. Voorbeelden daarvan hangen, ingelijst, als schilderijen, in zijn huis aan de wand.

Toon is niet zoals sommigen die zich ook "wagenmaker" noemen, maar de moeilijkste delen, de wielen, door een ander laten maken. Want ook dat heeft hij aan-

Het maken van een wiel begint met een naaf.
(Foto Jan Delfgou)

Na de naaf volgen de spaken. (Foto Jan Delfgou)

geleerd en toegepast. En hij heeft daar zoveel bekendheid mee gekregen dat bouwers nu soms nog de wielen door hem laten maken.

Alleen al met het in detail praten over die wielen kan een heel hoofdstuk worden gevuld. De opbouw, afhankelijk van de diameter, het aantal spaken, en de schuine stand van de spaken waardoor de oneffenheden van de weg, en vroeger de vele kuilen, kunnen worden opgevangen en dan tenslotte de velgen en de ijzeren banden. En ook dat is een berekening apart omdat die banden na verhitting tot 600° C moeten worden omgelegd en exact de juiste krimp moeten geven. Te weinig krimp en de band zit te ruim, of te veel krimp en het wiel wordt beschadigd. En daar is dan wel een echte vakman smid voor nodig. En wie zou dat anders kunnen zijn dan smid Jaap Eek, zijn overbuurman. Uitermate boeiend.

Rond de jaarwisseling, toen ik nog midden in de uitwerking van het interview zat, kwam Toon langs om te melden dat hij begonnen was met de uitvoering van een opdracht voor 4 grote eiken wielen. Tegelijkertijd plande hij ook de vier wielen

En na de spaken volgen de velgdelen. (Foto Jan Delfgou)

die hij nodig heeft voor de op stapel staande Friese wagen. En of ik maar wilde komen kijken, dan kon ik daar direct ook recente foto's van maken voor mijn verhaal. Schitterend hem bezig te zien aan onder andere de draaibank die overigens ook door Toon zelf is opgebouwd en uitleg te krijgen over zelf gemaakt en aangepast gereedschap.

Toon denkt met zijn 67 jaar nog lang niet aan ophouden. Werken blijft zijn leven.

En zo staat er al weer een nieuwe wagen op het programma, een Friese boerenwagen waarvoor je Toon achter de tekentafel kunt vinden. Boeiend om het verloop daarvan te volgen en de plezierige relatie met Toon te onderhouden. Wellicht kan ik u te zijner tijd het resultaat tonen.

Het was een groot genoegen hem en zijn echtgenote, beter te leren kennen en hun gulle gastvrijheid te ondervinden.